

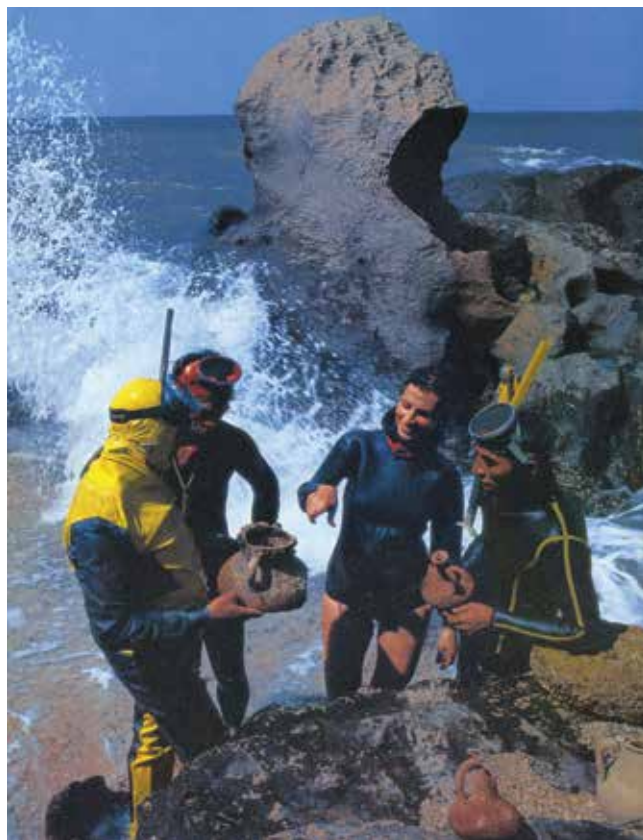
Kamil IBRAGIMOV,
doktor historických věd

Dějiny skryté pod hladinou Kaspického moře

Je známo, že Kaspické moře je největší uzavřenou bezodtokovou vodní nádrží na světě, a během celé své historie se vyznačovalo nestálostí vodní hladiny. Střídání transgresí¹ a regresí² Kaspického moře vedlo k tomu, že stopy zanechané v průběhu tisíciletí na jeho březích různými kulturami se střídavě ocitaly hned na mořském dně, hned na souši. I v dnešní době se část stop minulosti nachází v mořských hlubinách. **Tato skutečnost stála v roce 1968 u zrodu historicko-archeologické podmořské expedice Muzea dějin Ázerbájdžánu v čele s V. A. Kvačidzem. Jejím úkolem bylo studium historicko-archeologických památek pobřežních vod Kaspického moře.** Expedice pracovala od roku 1968 a během posledních desetiletí 20. století vyzvedla z moře početné a velmi cenné památky.

Již první průzkumy přinesly výsledky: u mysu Šulan na severovýchodě Apšeronského poloostrova byly objeveny pozůstatky potopené **expediční lodě „Kuba“ z 19. století. Na této lodi se plavil známý badatel N. A. Ivašincov, který během své expedice mapoval Kaspické moře a v roce 1877 vydal „Atlas Kaspického moře“.** Atlas byl až do nedávné doby používán jako návod k určování polohy při plavbě po Kaspickém moři. Expedice vyzvedla z paluby „Kuby“ pušky z roku 1845 a lodní zvon.

1. Postup mořské hladiny směrem k pevnině (pozn. překl.)
2. Ústup hladiny směrem do moře (pozn. překl.)

Během prvních podmořských archeologických průzkumů byly vytyčeny i hlavní oblasti pobřežních vod, které byly perspektivní pro další práce. Jednou z takových oblastí bylo ústí řeky Kury, která byla na středním a dolním toku splavná ve starověku i středověku. Po této řece vedly vodní a po jejím břehu suchozemské obchodní stezky. Z tohoto důvodu se v ústí Kury daly očekávat stopy osídlení.

Středověcí arabští autoři se zmiňovali o ostrovech ležících proti ústí řeky, na nichž „obyvatelé chovají dobytek a pěstují mořenu³⁷“. Expedice lokalizovala v ústí Kury rozsáhlou oblast nazývanou Guštasfi (Guštaspi). Ve starověkých řečištích Kury a u pobřeží byla lokalizována dvě hradiště - Bjandovan I a Bjandovan II, obě hradiště však byla pohlcena Kaspickým mořem. Bylo zjištěno, že **Bjandovan I jsou rozvaliny města Guštaspi, které existovalo v 11.-13. století, a Bjandovan II rozvaliny města Mugaň (9.-12. stol.)**. V těchto místech na souši i pod hladinou byla objevena svědectví o existenci keramické výroby a dalších řemesel, včetně hrnčířských pecí a jejich fragmentů, a bylo shromážděno velké množství obyčejného i glazovaného nádobí z 9.-13. stol. Běžná keramika byla zastoupena všemi druhy domácího a kuchyňského nádobí, které se vyznačovalo pečlivostí tvarování; mnohé předměty byly ozdobeny ornamenty.

3. Mořena barvířská (*Rubia tinctorum*), léčivá rostlina (pozn. překl.)

Velkou část nálezů na hradištích Bjandovan I a II představuje polévaná a glazovaná keramika. Polévaná keramika z hradiště Bjandovan II (11.-12. stol.) není příliš bohatě zdobena. Ornament je převážně tvořen kombinací oblouků, oválů a kruhů, používal se i tečkovaný ornament. Zato keramika z hradiště Bjandovan I (11.-13. stol.) se vyznačuje místními zvláštnostmi a rozmanitostí tvarů i zdobením.

Dna četných talířků a misek jsou vyzdobena obrázky zvířat. Velmi často se uprostřed talířů a misek vyskytuje vyobrazení holuba nebo páva (symbolu nesmrtnosti), „stromu života“. Časté je vyobrazení lvice nebo gepardů s nahoru zahnutými ocasy stylizovaných do ornamentálního vzoru. Na jednom fragmentu dna nádoby je překrásně namalována postava jelena s rozvětvenými zlatistými parohy. Na jiné misce se zase nachází laň zachycená při dynamickém skoku. Takto věrohodně zobrazit zvíře v pohybu může jenom zkušený a všímavý umělec. Několika jednoduchými liniemi a tahy štětce byly tak vytvořeny živoucí postavy ze světa zvířat.

Dno výrobků polévané keramiky bylo opatřeno rozmanitým reliéfním cejchováním – značkami. Existují místní značky s vyobrazením lva na pozadí vycházejícího slunce, psa, holuba, gazely, jezdce se sokolem či různě svázaných uzlů. Část značek je podobná značení známému ze středověkých ázerbájdžánských měst Bajlakanu, Gabalu, Baku, Šamachu, Šabranu.

Některé z úlofků polévané keramiky mají na povrchu nápisy. Mezi nimi jsou zachovalé ukázky orientální poezie a moudrosti, ale také všemožná přání adresovaná kupci nebo zákazníkovi: „Vyrobil hrnčír Jusif“; „...dokud je s tebou práce i věda...“; „...ať

zachová Stvořitel a vládce světa tohoto, ať se nachází kdekoliv...“ aj., a úryvek básně významného perského básníka Saadiho.

Nalezená keramika svědčí o vysoké úrovni městské kultury středověkého Ázerbájdžánu.

Potvrdily to i další nálezy na hradištích Bjandovan I a Bjandovan II. Na hradišti Bjandovan I byly pod vodou v hloubce 1,8 m ve vzdálenosti až 200 m od pobřežní čáry lokalizovány zbytky základů domů pravoúhlého tvaru s velkým počtem keramických předmětů, kamenných mlecích kotoučů a zbytky kulturní vrstvy. Poblíž, také pod vodou, ve dvou samostatných nalezištích byla objevena hromada hrnčírských svorníků, opálených kusů stěn hrnčírských pecí a polotovárů keramické výroby. Všechn tento materiál vypovídá o tom, že se zde kdysi nacházela hrnčírská čtvrť.

Na břehu byly nalezeny pozůstatky obydlí z udusané hlíny s domácími ohništi a pecemi na pečení chleba, dále hospodářské jámy a jámy opěrných pilířů s kůly z pálené hlíny, stopy po strouhách a odpadních kanálech, které směřovaly pryč od obydlí. Kromě těchto staveb je zřejmé, že zde existovaly i domy z kamene a hranatých pálených cihel (24x24x5 cm). Byla objevena i vyzdívaná kachlová kamna a kamenné bloky. Našlo se zde také velké množství obyčejné i glazované keramiky, pracovní nástroje (kamenné mlecí kotouče, brusné kameny – ocílky), ozdoby ze skla, hlavně náramky, náhrdelníky z karneolu, dále **měděné a stříbrné mince z období dynastií Eldegizidů, Derbendi a Hulagidů. Nálezy stříbrných mincí z dynastie Hulagidů (byly rozsypany na břehu a patrně pocházely z pokladu), mezi nimiž jsou dirhamy Razana Mahmuda – rok 1297/8, a chána Oldžeitu – rok 1305/6 (byly identifikovány A. Radžablím), ukazují na dobu zániku města. Poklad byl zřejmě zakopán v první čtvrtině 14. století, zanedlouho po zničení města, které se zakrátko ocitlo pod hladinou Kaspického moře.**

Hradiště Bjandovan II se táhne podél břehu 20 km severně od hradiště Bjandovan I, mezi bahenními vulkány Bjandovan a Zajača. Ještě na začátku 19. století se nacházelo pod vodami Pirsatského zálivu. Stopy hradiště byly objeveny podél bývalých ramen řeky Kury, uprostřed mezi rameny řeky byla nalezena hrnčířská vypalovací pec zasazená do svahu kopce. Podobný systém hrnčířských pecí se vyskytuje také na Krymu,

v povodí řeky Uralu a jinde. Zvláště zajímavým nálezem je hromada kazových kulovitých kuželů, které by mohly být známkou toho, že se v tomto úseku nacházejí zbytky vypalovací pece. Nedaleko odsud bylo objeveno několik druhů hrnčířských pecí oválného a okrouhlého tvaru. Na hradišti bylo nalezeno také velké množství skleněných náramků různých barev a tvarů a náhrdelník ze skleněných perliček.

V letech 1985-1986 pracovali v expedici podmořské archeologie Muzea dějin Ázerbájdžánu i skupiny z Běloruského historického muzea a klubu „Katran“ z Moskvy. **Práce tehdy probíhaly v pobřežních vodách ostrova Sangi-Mugaň (ostrova Sviní) a průzkum na ostrovech Jakornyj, Persijanina a Los a na písčité mělčině, která nese název „Bezejmenná“.** Prozkoumány byly rozsáhlé pobřežní vody podél ostrova Sangi-Mugaň a jeho úzkého výběžku, který vybíhá do moře v délce 2 mílí. Nalevo i napravo od výběžku po celé jeho délce bylo pod vodou objeveno mnoho kotev různé konstrukce a různých typů. Ze dna moře bylo vyzdviženo více než dvacet kotev. Zajímavým nálezem byl útočný lodní hák s drapáky objevený za přístavní hrází ostrova směrem na východ v hloubce 3,4 m. Nalezený hák může být **památkou na námořní bitvu mezi bojovníky S. Razina a perskou flotilou, která se odehrála na ostrově Sangi-Mugaň v létě roku 1669 a skončila vítězstvím Rusů.** Zmínku o této bitvě můžeme najít v knize B. Dorna „Kaspik“ a v díle J. Struyse „Tři cesty“. Nález velkého množství kotev v pobřežních vodách ostrova Sangi-Mugaň je

důvodem pro předpoklad, že v minulosti ostrov sloužil mořeplavcům jako úkryt před mořskými bouřemi. Kromě kotev bylo u břehů ostrova pod hladinou moře nalezeno obyčejné i polévané nádobí ze 17. století. Byly nalezeny také dřevěné součásti lodí, kamenné pomůcky pro ruční mletí obilí a ze západní strany ostrova se pod vodou nacházejí zbytky staveb.

Dalším zajímavým teritoriem pro podmořskou archeologii jsou pobřežní vody u Amburanského mysu (mys Kehnja Bilgja) na severovýchodě Apšeronského poloostrova. **V uvedeném období u osady Bilgja (Bildi) existovalo příhodně umístěné lodní kotviště.** S. Ašurbejliová, známá svými výzkumy dějin hlavního města Baku, poukazuje na dopis úředníka anglické společnosti Christophera Barrowa, který při popisu své cesty po Kaspickém moři zmiňuje kotviště Bildi (Bilgja) nedaleko Baku, které navštívil v roce 1580.

Byly zde objeveny kotevní kameny, kovové kotvy různé konstrukce admiraltního typu, měděné a keramické nádobí z 16. – 17. století místní i zahraniční produkce. Mezi kotevními kameny v hloubce 6 metrů byly v jámě nalezeny tři kameny okrouhlého tvaru ležící na sobě. Jsou to tak zvané „navlékané“ kameny, které se podobně jako u náhrdelníku navlékaly na kůly nebo na konec provazu s křížovým čepem. Dokonalejším typem byly kotevní kameny se dvěma a třemi otvory. Spodním otvorem se protáhl dřevěný kolík, který zvyšoval

kotvící sílu kotevní konstrukce. Celý kotevní kámen má hmotnost od 20 do 80 kilogramů. Podobné kotevní kameny byly nalezeny v pobřežních vodách Derbentu.

Na závěr bych rád připomněl slova známého potápěče Diolóho: „Archeologové, učte se potápět, budoucnost vaší profese je pod vodou.“ 🌟

Literatura

1. Мамедов А.В. Велиев С.С. Колебания уровня Каспийского моря в историческое время. Изв. АН Азерб. ССР, №5, Баку, 1980, с.33-38.
2. Голубкина Т.И., Квачидзе В.А. Гончарная печь. Научная сессия, посвященная научно-исследовательским работам Музея за 1984 год. Баку, 1986, с.31.
3. Асланов Г.М., Голубкина Т.И. Археологические находки у мыса Гюргян. Материальная культура Азербайджана. Том VII, Баку, 1973, с.191-201.
4. Kamil Fərhad oğlu. Bakı içərişəhər. (Tarixi-archeoloji tədqiqat) II c., Bakı, Şərq-qərb, 2006.
5. Квачидзе В.А., Подводная экспедиция на городище Вяндован. «Археолог. Открыт. 1975 г.» Баку, 1976 г.
6. Квачидзе В.А., Велиев С.С. Периодичность изменения уровня Каспийского моря в историческое время. Доклады АН Азерб., 1997, № 1, с. 112-115.
7. Квачидзе В.А., Подводные археологические исследования Музея Истории Азербайджана (к 30- летию начала работ). Azərbaycan tarixi muzeyi - 80. Bakı, 2001, s.50-57.
8. Квачидзе В.А., Гончарное производство на городищах Бяндован I, Бяндован II. (Печи и производственный брак). 2003-2004-cü illərdə aparılmış arxeoloji və etnoqrafın tədqiqatların yekunlarına həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları. Bakı, 2005, s.92-103
9. Квачидзе В.А., Изобразительное искусство средневековых керамистов Азербайджана (по материалам городища Бяндован I) // «Azərbaycan arxeologiyası», 2000, №1-2, s.30-34.
10. Квачидзе В.А., Якорные камни и металлические якоря со дна Каспия (по материалам подводной археологической экспедиции Музея Истории Азербайджана НАНА). Azərbaycan tarixi muzeyi - 2002, Bakı, 2002, s.209-219.
11. Квачидзе В.А. Подводно-археологические работы в акватории Апшеронского архипелага и у мыса Гюргян. Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafıyası. 2003, Bakı, s.143-147.
12. Мюллер. Г.Ф. Описание Каспийского моря Федора Ивановича Соймонова. С.Петербург, 1763 г.